

BỘ GIÁO DỤC VÀ ĐÀO TẠO

bản gốc mở

ĐỀ TÀI : B91 - 05 - 10

LỊCH SỬ BÁO CHÍ VIỆT NAM
(Từ đầu đến 1945)

Người chủ trì

PGS. PTS. Đỗ Quang Hưng

Với sự tham gia của

Dương Trung Quốc (Viện sử học)

Nguyễn Thành

2005
24/10/95

///)hững tờ báo đầu tiên xuất hiện ở nước ta vào khoảng giữa thế kỷ XIX. So với nhiều nước khác, báo chí Việt Nam sinh sau đẻ muộn và có một khoảng cách chậm hơn hàng mấy trăm năm. Nhưng chỉ với hơn một thế kỷ tồn tại và phát triển, nên báo chí Việt Nam đã có một lịch sử phong phú, mang những sắc thái riêng biệt và bước trưởng thành của nó gắn rất chặt với những biến thiên của lịch sử dân tộc.

Báo chí là nhịp thở hàng ngày của đời sống xã hội, là mạch đập chính trị của đất nước. Với trữ lượng thông tin rất cao và nội dung phong phú, báo chí là bức tranh toàn cảnh và liên hoàn vô cùng sinh động về một giai đoạn lịch sử của một dân tộc.

Báo chí Việt Nam ra đời cùng với sự có mặt của chủ nghĩa tư bản Pháp trên đất nước ta, và trước hết nó là sản phẩm, là công cụ thống trị của đế quốc Pháp. Mặt khác sự phân hóa và phát triển của báo chí lại theo sát từng bước đi của cuộc đấu tranh dân tộc và giai cấp diễn ra hết sức sâu sắc trong lòng xã hội nước ta. Cho nên lịch sử báo chí ở Việt Nam đồng thời cũng là hình ảnh của lịch sử cận đại Việt Nam, là lịch sử xâm lược và đấu tranh chống xâm lược, là lịch sử của cuộc đấu tranh gay gắt giữa một bên báo chí thực dân và nó liên hệ với một nền báo chí yêu nước và cách mạng.

Ở những góc độ khác, lịch sử báo chí còn là sự phản ánh của lịch sử ngôn ngữ (chữ quốc ngữ), văn học, nghệ thuật... Trong trong bài viết sau đây chúng tôi chỉ nêu ra một số vấn đề mà chúng ta sẽ có thêm một lịch sử của báo chí Việt Nam trong buổi ban đầu của nó. Đây chỉ là những điểm lại lịch sử báo chí ở nước ta từ lúc

ra đời cho đến trước cuộc khai thác lần thứ hai của thực dân Pháp. Đó cũng chính là khúc mở đầu cho toàn bộ lịch sử báo chí Việt Nam. Nội dung chủ yếu của giai đoạn này là sự ra đời một nền báo chí thực dân, nỗ lực và chính sách báo chí của đế quốc Pháp. Lòng mong muốn của chúng tôi là bằng việc sắp xếp, hệ thống những tư liệu bước đầu góp nhặt được để phác qua một vài nét trong toàn bộ bức tranh rất đồ sộ, phong phú và phức tạp của lịch sử báo chí nước nhà.

phần một: B CS Việt Nam cho đến 1918

I. NHỮNG TỜ BÁO ĐẦU TIÊN CỦA MỘT NỀN BÁO CHÍ THỰC DÂN

1. Những tờ báo đầu tiên xuất hiện ở nước ta vào những năm 60 của thế kỷ trước.

Từ những câu vè lưu truyền trong dân gian, những cuộc "giảng thập điều" trong sinh hoạt đình làng... đến những hình thức thông tin của nhà nước phong kiến tổ chức ra như Quảng Văn Đình thời Lê Thánh tông hay Quảng Minh Đình thời Nguyễn Gia Long chẳng hạn.

"Khâm định Việt sử (quyển 14 tờ 15e) chép lại rằng : "Nguyên trước những chiếu lệnh của nhà vua, lăm thời bộ đem yết bằng, đến năm Tân Hợi (1491) vua Lê Thánh tông cho dựng một cái đình ở ngoài cửa Đại Hưng (tức Cửa Nam thành Thăng Long) để làm nơi niêm yết những phép tắc trị dân, đặt tên là Quảng Văn Đình... Ba chữ Quảng Văn Đình nghĩa là một sở để thu nhặt giấy tờ (tin tức) ở các nơi. Đến đời Gia Long làm đình ở phường Nam Hưng (tức Cửa Nam bây giờ trên số 10), đặt tên là Quảng Minh Đình... cũng để dán những muốn lệnh của nhà vua. Đình đó có hai tòa nhà ngồi ở cửa đình, nhà gọi là chấp lệnh, nhà để họp dân, phân chia gian có cửa gỗ tốt là cửa đến tế bầy tế, các nhà các đình làng ở nhà quê cũng bắt chước theo."

Mỗi làng có một cái đình ở mé ngoài miếu thờ thành họ hoàng vừa là để tụ họp khi tế lễ, lúc hương âm vừa để dán những huấn lệnh của nhà vua, cứ ngày một và rằm các huynh thú trong làng ra đọc những huấn lệnh và giảng nghĩa cho dân gian nghe thường gọi là giảng thập điều.

Như vậy thì đình tức là báo chí, có định lệ mồng một và rằm tức là nhật báo hoặc tuần báo... Báo chí tức là những tờ huấn lệnh dán ở đình làng tựa như tờ "Acta diurna của người La mã đời xưa" (1). Đó là cách cắt nghĩa của cụ Ứng hòa Nguyễn Văn Tố trong khi lần tìm long mạch của báo chí nước nhà.

Song khó lòng mà phủ nhận được cái thực tế là những tờ báo theo đúng nghĩa hiện đại của nó chỉ ra đời từ trong và sau cuộc xâm lăng của chủ nghĩa tư bản Pháp và trước hết nó là công cụ cai trị của bọn thực dân.

Cũng có đôi lần, một vài sĩ phu phong kiến yêu nước và thức thời có tâm mắt vượt được ra ngoài cái chính sách hẹp hòi bế quan tỏa cảng của triều Nguyễn đã nhắc đến vai trò cần thiết của việc ấn thành một tờ báo. Trong bản điều trần "Tám điều cấp cứu" (Tế cấp bát điều), Nguyễn Trường Tộ đã từng lên tiếng đề nghị "... ở hành một tờ nhật báo, đăng những chiếu, sớ, dụ và những hành sự của các vị danh thần, công vụ của quốc gia hiện thời cho học sinh học để biết công việc trong nước, đó cũng là một việc ích lợi lớn (lợi ích của nó rộng rãi thấm nhuần như mưa móc, nhưng không thể chỉ rõ ra hết

---

(1) Nguyễn Văn Tố - Nước ta xưa có được tự do ngôn luận không? (S. G. 1945).

được, để làm sẽ thấy" (1).

Lúc đó là tháng Mười năm Tự Đức (1867). Và dĩ nhiên, "cái lợi ích rộng rãi thêm nhuận, như mưa móc" ấy sẽ chẳng bao giờ được thấy. Cùng với nhiều đề nghị cải cách khác, cái dự kiến khai sinh cho tờ báo cũng bị dầu óc xuẩn tối của triều Nguyễn khước từ (2).

Một số người đi trước trong việc nghiên cứu lịch sử báo chí Việt Nam thường vẫn lấy sự ra đời của tờ Gia định báo (1865) làm cái mốc mở đầu. Gia định báo đúng là tờ báo thứ nhất bằng chữ quốc âm, nhưng nếu coi nó là cái mốc mở đầu thì vô tình đã bỏ qua một mảng khá quan trọng của lịch sử báo chí ở nước ta. Đó là những tờ báo không phải bằng quốc ngữ (chủ yếu là chữ Pháp) xuất hiện trước Gia định báo nhiều năm : những tờ công báo.

Những tờ công báo do chính quyền thực dân ấn hành được sử dụng như một công cụ đắc lực trong công cuộc xâm lăng và thống trị thuộc địa. Nó được hình thành cùng với hành trình cuộc chinh phục của đế quốc Pháp.

Năm 1858 Pháp nổ súng xâm lược, năm 1859 chiếm được Gia định làm trị sở và làm bàn đạp cho cuộc đánh chiếm Lục tỉnh. Không đợi đến lúc áp đặt được quyền thống trị của mình trên toàn lãnh thổ Nam kỳ mà ngay trong lúc tiếng súng của cuộc xâm lăng 3 tỉnh miền tây còn đang nóng bỏng, bọn "cô-lông" đã cho ra đời tờ báo đầu tiên

(1) Đặng Huy Vận, Chương Thâu - Những đề nghị cải cách của Nguyễn Trường Tộ - T. Giáo dục, Hà Nội, 1961, tr. 212.

(2) Trương Gia Lễ (tự Đức công, hiệu Lu thánh) năm Nhâm Thìn (1852) tờ báo ra ra dự định làm thành phái bộ Công có làm một bản điều trần lên 5 viên trong đó có đề nghị "tờ báo quốc" nhưng cũng bị thượng thư Nguyễn Trọng Hiệp bài bác khiến ông phải từ quan rồi tìm chuyện cùng Nguyễn Lộ Trạch hoạt động nhưng không thành.

bằng tiếng Pháp mà chỉ riêng tên gọi cũng đủ lột hết được nội dung mục đích cùng bản chất của nó. Đó là tờ "Bulletin officiel de l'Expédition de Cochinchine". (Tập kỷ yếu công vụ cuộc viễn chinh xứ Nam Kỳ) xuất bản ở Sài Gòn vào năm 1862. Nội dung của nó đăng những nghị định, công văn, đạo luật, các chỉ thị, các bài diễn văn phát ra từ Tổng hành dinh quân xâm lược. Dĩ nhiên vì in bằng chữ Pháp nên độc giả của nó mới chỉ bó hẹp trong đám sĩ quan và viên chức thực dân. Tập kỷ yếu này được lưu hành và sử dụng như một phương tiện thông tin và thống nhất chỉ đạo cho cuộc đánh chiếm và cai trị. Nó đặt nền móng cho các tờ công báo chính thức về sau này của chính quyền thực dân Pháp. Xuất bản được 3 năm, đến 1865 sau khi đã thôn tính xong 3 tỉnh còn lại của Nam Bộ, nó đổi tên là "Bulletin officiel de la Cochinchine Française". (Tập kỷ yếu công vụ xứ Nam kỳ thuộc Pháp) với số in khoảng 500 bản. Đến năm 1889, khi nền thống trị của Pháp đã được xác lập trên toàn bộ xứ Đông dương thì tập kỷ yếu này mang tên gọi là "Bulletin officiel de la Indochine Française" (Tập kỷ yếu công vụ xứ Đông dương thuộc Pháp). Tập này gồm 2 phần: phần 1 dành cho Nam kỳ và Cao mên, phần 2 là Bắc và Trung kỳ. Cuối năm 1902, một lần nữa nó được đổi tên thành Bulletin Administratifs phát hành khắp 5 xứ của Đông dương. Như vậy, chỉ cần nhìn vào tiến trình ra đời và phát triển cũng như nội dung thay đổi tên gọi của các tập kỷ yếu cũng thấy được vai trò của tờ báo để theo sát và phục vụ cho những mưu đồ của bọn thực dân như thế nào.

Song song với những tờ kỷ yếu lưu hành trong đám độc giả thực dân in bằng chữ Pháp ấy, ngay từ rất sớm, chỉ sau khi tờ kỷ yếu đầu tiên ra đời khoảng một năm (1863) bọn cai trị ở thuộc địa đã cho ra một tờ báo bằng chữ Hán để lưu hành trong tầng lớp của chiến lược.

Tờ báo ấy ngày nay không thấy lưu trữ ở đâu và cũng không được biết chính xác tên báo bằng chữ Hán là gì, song thường thấy ghi trong các tài liệu bằng chữ Pháp là "Bulletin des Communes" (tạm dịch là Công xã ký yếu).

Vào cuối thế kỷ trước, văn tự phổ thông nhất của dân tộc Việt Nam vẫn là chữ Hán, thứ chữ tượng hình mà sau đó thực dân Pháp đã không ngừng tìm mọi cách hạn chế và thủ tiêu với ý đồ chủ quan của chúng là nhằm cắt đứt mối liên hệ về ngôn ngữ với nền văn hóa truyền thống. Vì chưa có một thứ văn tự nào thay thế (lúc đó quốc ngữ vẫn chưa được phổ cập) để xúc tiếp với những người bản xứ bị trị nên tờ báo này in bằng chữ Hán. Tờ Bulletin des Communes không rõ tồn tại được bao lâu, nhưng chắc chắn nó phải được duy trì cho đến khi có một tờ báo bằng chữ quốc ngữ thay thế (Giáo định báo) bởi vì bọn cai trị luôn cần đến một mối liên hệ với những người bị trị bản xứ. Tờ báo bằng chữ Hán này được lưu hành trong đêm đen giặc bản xứ mà trước nhất đêm chức sắc địa phương cộng tác với giặc. Mục đích của tờ báo này không có gì khác là dịch đăng lại những công văn, sắc luật, những lời phủ dụ răn đe của bọn cầm quyền để tiến hành việc củng cố bộ máy cai trị ở những vùng chiếm được cho đến tận tế bào thôn xã.

Cùng với những tập ký yếu (Bulletin) mỗi năm ra được một vài số, số lượng càng hơn nữa vai trò thông tin và chỉ đạo kịp thời cuộc sống thống trị, một hình thức công báo nữa được ra đời. Đó là những tờ Journal Officiel. Khác với những tập ký yếu, loại công báo này ra định kỳ nhiều số hơn, đăng tải những tin tức ngắn gọn, có tính chất thời sự và nội dung được mở rộng hơn. Nó sẽ mang tiếng đáp của một tờ báo thông tin, lưu hành rộng rãi. Tờ báo này tên thật: loại này mang tên "Le

Courrier de Saigon" (Tin Sài Gòn) ra đời ngày 1-1-1864. Đến năm 1879 đổi thành tờ "Journal Officiel de la Conchinchine" (Công báo xứ Nam Kỳ) và mười năm sau mang tên "Journal Officiel de l'Indochine" (Công báo Đông Dương - 1889).

Nội dung của tờ "Le Courrier de Saigon" gồm những bản tường trình về tình hình cuộc viễn chinh và cai trị ở các địa phương, những tin tức về nhân sự, sinh tử, giá thú, việc bổ nhiệm và thuyên chuyển các quan chức, những bài hướng dẫn cho công việc thương mại ở thuộc địa, tình hình giá cả thị trường và hoạt động của thương cảng Sài Gòn... Chính những nhân vật thực dân nổi tiếng như Paulin Vial, Philastre, Le Grand de la Liraye, Francis Garnier... là những tay thủ bút tích cực nhất.

Ngoài ra còn phải kể đến những bản niên giám (annuaire) được xuất bản hàng năm bắt đầu từ 1865 (ở Bắc Kỳ là từ 1887). Mặc dù nặng về tính chất thống kê phản ánh toàn bộ tình hình thuộc địa nhưng chúng ta cũng phải liệt nó vào trong làng báo của chính quyền thực dân. Đó là chưa nói đến rất nhiều tờ công báo có tính chất nghiệp vụ ngày một đông đúc tương xứng với quy mô ngày càng mở rộng của công cuộc khai thác thuộc địa (như các tờ Bulletin de la Chambre de Saigon, Bulletin de la Direction de l'Intérieur, Journal judiciaire de l'Indochine...)

Con đường xâm lược của thực dân Pháp đi đầu từ Nam ra Bắc và hành trình của báo chí nước ta cũng bém theo con đường đó.

Tháng 7 năm 1883, ngay sau khi hiệp ước Harmand được ký kết xác nhận chế độ bảo hộ của thực dân Pháp

trên toàn bộ hai xứ Bắc và Trung kỳ thi tập "Bulletin Officiel du Protectorat de l'Annam et du Tonkin" (Tập kỷ yếu công vụ của nền Bảo hộ xứ Trung và Bắc kỳ) ra đời và số đầu của nó đăng các văn kiện đầu hàng của triều đình Huế.

Năm 1886, toàn quyền Paul Bert đổi lại thành tờ "Moniteur du Protectorat de l'Annam et du Tonkin và đặt nó bên cạnh phủ công sứ. Ít lâu sau, theo nghị định ký ngày 31-12-1887 nó trở thành phần 2 của bộ "Bulletin de l'Indochine française" thống nhất trên toàn Đông Dương

Ở Bắc kỳ, bên cạnh các tập kỷ yếu cũng có tờ "L'Avenir du Tonkin" (Tương lai xứ Bắc kỳ) tương tự như tờ "Le Courrier de Saigon". Tờ báo này ra đời ngày 15-12-1884 do một tên thực dân là Jules Cousin quản lý. Số một của nó còn phải in bằng thạch bản vì lúc đó ở Bắc kỳ chưa có nhà in hoạt bản nhận in báo. Tờ báo ra mỗi tháng ba kỳ và sau đó trở thành tuần báo (1886). Tôn chỉ của nó là : "giúp cho các nhà thực dân (colons) và dân tộc Pháp những hiểu biết bổ ích (về thuộc địa) và bản in của nó được gửi tới những phòng thương mại ở chính quốc và các thuộc địa khác" (1). Danh nghĩa là một tờ báo tư nhân với tiêu đề là một tờ báo "thương mại - nông nghiệp - kỹ nghệ", nhưng thực tế tờ Tương lai xứ Bắc kỳ còn đảm nhiệm chức năng của một tờ công báo. Cho đến 5 năm sau, thì vai trò đó mới được tờ "Journal Officiel de l'Indochine" thay thế. Tờ công báo này số

---

(1) Bouinais - A. Paulus : L'Indochine française contemporaine, tome 2. Paris Chaillemet ané 1885, P. 212.

một ra ngày 3-1-1889, một tuần hai kỳ (1).

3. Những tờ tạp chí "khảo cứu"

Những tờ công báo mang chức năng chủ yếu có tính chất hành chính, thông tin mới chỉ đáp ứng được mục đích trước mắt của việc củng cố bộ máy cai trị, cho nên cũng ngay từ rất sớm, thực dân Pháp đã sử dụng báo chí để thực hiện cái mục đích bản chất có tính chất lâu dài của chế độ thuộc địa. Đó là mục đích khai thác và bóc lột "những vùng đất mới".

Đi tiên phong trong việc thực hiện mục đích này là tổ chức "Ủy ban Nông nghiệp và kỹ nghệ" (Comité agricole et industriel) được thành lập đầu tiên ở Nam kỳ theo nghị định ngày 16-9-1865 của quyền Thống đốc Roze và ở Bắc kỳ theo nghị định ngày 20-3-1885 của tướng Brière de l'Isle. Tập hợp trong Ủy ban này là những tên đầu sỏ trong bộ máy cai trị thuộc địa, những sĩ quan chủ chốt trong quân đội viễn chinh và những chuyên gia, kỹ thuật viên có năng lực trong quân đội cũng như dân sự hiện lúc đó có mặt ở thuộc địa.

Cần phải chú ý tới một thực tế trong những buổi đầu của cuộc xâm lược Việt Nam. Mặc dù chính phục thuộc địa là lẽ sống còn của chủ nghĩa thực dân, song tình hình chính trị phức tạp mà nước Pháp đang mắc phải lúc đó khiến cho cuộc chinh phạt "vùng đất mới" ở tận phía Nam châu Á xa xôi không phải ngay lập tức đã tranh thủ được sự sốt sắng của các tập đoàn tư bản chính quốc. Đã từng có những phút bộn bề tai phiệt Pháp lưỡng lự đối với cuộc chiến ở Đông Dương trong những ngày mới xâm lược, cho nên đội quân viễn chinh cũng chẳng đi trước không phải chỉ số nhiệm vụ là bẹp sự kháng cự của người bản xứ về triết lập một nền an ninh sơ đẳng cho